

ОРГАНІЗАЦІЯ РОЗУМОВОГО ВИХОВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ШКОЛИ У 20-Х РР. ХХ СТ.

У статті висвітлено форми та методи організації розумового виховання у середніх школах України у 20-х рр. ХХ ст. Виявлено основні тенденції в організації розумового виховання в навчальній, позаурочній та позашкільній діяльності школярів.

Ключові слова: розумове виховання, старшокласники, форми, методи.

На сучасному етапі розвитку суспільства головним пріоритетом постає досягнення якісно нового рівня освіти, формування інтелектуально-творчої особистості. Особливе місце при цьому відводиться старшій школі, адже цю складову системи освіти проходить більшість учнів. Аналіз досвіду організації розумового виховання старшокласників у 20-х рр. ХХ ст. дасть змогу визначити можливості його застосування у навчальному процесі освітніх закладів України.

Аналіз науково-педагогічної літератури засвідчує, що значну увагу дослідженням проблеми розумового виховання приділяли такі науковці, як: Ю. Бабанський, Т. Ільїна, А. Матюшкін, М. Супрун, В. Сухомлинський, А. Усова та ін. У сучасних дисертаційних працях, присвячених аналізу вітчизняної педагогіки та школи 20-х рр. ХХ ст., розкрито такі аспекти зазначеної проблеми: особливості розумового виховання в загальноосвітніх закладах у різних регіонах України (Н. Ігнатенко); дидактичні засади розумового виховання учнів початкових шкіл України (О. Юзик); розвиток творчої пізнавальної діяльності учнів (С. Головка, Л. Дерев'яна); формування в учнів наукової картини світу в історії розвитку шкільної освіти ХХ ст. (В. Кузьменко); проблему активності та самостійності учнів у дидактиці загальноосвітньої школи України (В. Пилипчук) та ін.

Мета статті – розглянути форми і методи розумового виховання старшокласників у середніх навчальних закладах 20-х рр. ХХ ст.

У ході дослідження виявлено, що у 20-х рр. ХХ ст. почався активний пошук нових форм організації навчально-виховної роботи школи. Усі дореволюційні методи і засоби навчання піддавались ретельній перевірці. У цей період набула популярності комплексна система, відповідно до якої навчання у школах здійснювалося на основі комплексних програм, де зміст освіти розглядався на основі зв'язку з місцевим краєзнавчим матеріалом, з виробничою практикою. Типовою стає ситуація, яку можна проілюструвати на прикладі харківської (столичної) школи: “1923/24 н. р... Будівництво продовжується... Нерозробленим залишилося питання про методи роботи... Головним завданням стало встановлення зв'язку між дисциплінами, об'єднання їх. Так розуміли тоді комплексну систему навчання... 1924/25 н. р. проходить досить спокійно. Пройшла доба ґрунтового ламання старої школи. Комплексова система пускає все глибше коріння. Із метод перемагає екскурсійна. Ланкова форма роботи щодалі поширюється... 1925/26 н. р... У школі відкриваються

лабораторії: природознавча, фізична, хімічна та суспільствознавча. Цими лабораторіями забезпечується розвиток лабораторної методи... 1926/27 н. р. школа стала на шлях стабілізації, на шлях розміреного темпу роботи... Відведено відповідне місце у начальному плані тренуванню і зміцненню технічних навиків і знань... 1927/28 н. р. – ювілейний рік... Починають превалювати активні методи роботи: в лабораторіях, у майстернях, на шкільному дослідному полі й на городі, бібліотеці, музеї...” [14].

Організація навчального процесу за комплексною системою зменшувала фрагментарність засвоєння учнями матеріалу, надавала певні можливості для широкого використання отриманих знань на практиці, сприяла розвитку активної пізнавальної та самостійної діяльності школярів. Навчальний матеріал подавався схематично та був призначений сформувати в дітей відповідну систему думок і поглядів.

Водночас серед частини вчителів існувала думка про шкідливість повномасштабного втілення комплексів. У виступах учасників конференції вчителів міських шкіл II концентру в Харкові в лютому 1927 р. звучала думка про необхідність “...назавжди відкинути всілякі спроби ілюструвати кожний момент суспільствознавства літературним твором, не треба по-невільницькому йти за комплексом – треба визнати лише сходження в загальній лінії” [1].

У комплексній системі навчання перевагу надавали дослідницьким і соціально-трудовим методам, оскільки вони не давали дітям готових знань, а примушували відшукувати ці знання самостійно. Основну увагу зосереджували на виконанні практичних завдань. Організація розумового виховання будувалася на поєднанні принципів наочності та зв'язку із життям [11, с. 147]. Відомий літературознавець і педагог Ю. Айхельвальд, виступаючи проти насильного підведення всіх учнів під загальний рівень розумового шаблону, пропонував організовувати “живі бесіди”, дискусії та проблемні лекції [15].

Дослідницькі методи, що набули поширення саме у 20-х рр. ХХ ст., дали старшокласникам змогу самостійно з'ясувати перебіг того чи іншого явища, причини його виникнення, робити висновки, а не лише запам'ятовувати. “...Найхарактернішою ознакою дослідчої методи буде те, що праця за нею базується на самостійному дослідженні та вивченні конкретних явищ, та цим самим виховує індуктивний шлях мислення у об'єкта виховання й навчання” [3]. На думку вчителів, використання дослідницьких методів сприяло збільшенню цікавості до роботи, підвищенню рівня знань, набуттю лабораторних звичок, значно розвивало самостійність, упевненість у своїх силах [8]. До негативних моментів відносили: неможливість учнів працювати одночасно; не проходила вся програма; падіння дисципліни; сильніші учні “забивають” млявих. Учні, що відставали у навчанні, частіше викликали до лабораторного столу, доручали їм роль асистентів, давали змогу виконувати їх проекти, хоч вони і були недостатньо розроблені, спонукали їх критично ставитися до проектів сильніших учнів [8].

У процесі пошуку нових форм праці, що мали сприяти розумовому вихованню учнів, деякі педагогічні колективи почали проводити навчаль-

но-виховну роботу на основі Дальтонської системи навчання. Організація занять за цією системою навчання примушувала старшокласників самостійно виконувати завдання вчителя. Учні навчалися цінувати час, підвищувалася цікавість до змісту роботи, відбулося загальне підвищення успішності, що сприяло розумовому вихованню. До негативних моментів роботи за Дальтон-планом відносили: падіння дисципліни, виконання всієї роботи більш здібними учнями за інших, не досить задовільне забезпечення відповідними книжками та приладдям. У роботі за Дальтон-планом для кожної дисципліни існували обов'язкові бесіди, які були спрямовані на надання вказівок і пояснення важких моментів, вправи на здобуття формальних знань, практичні завдання, що закінчують проробку матеріалу [10]. Практика занять за Дальтон-планом свідчила про велику втому учнів, головним чином під час лабораторних занять [20]. Педагоги 10-ї харківської школи вказували, що розв'язанню проблеми розумового розвитку більше сприяє використання "Радянського Дальтон-плану" та студійної системи. Через неможливість розповсюдити Дальтон-план на увесь II концентр, у цій школі використовували студійну систему, суть якої "...в тім, що через еластичну організаційну форму її, поряд з бесідами-поясненнями та доповідями вчителів, широко розвивається самодіяльність учнів у формі екскурсійних спостережень і занотовувань наслідків спостережень, самостійної (але за допомогою та інструктажем керівників) праці дітей ланками або студіями над екскурсійним і книжковим матеріалом, обов'язкової роботи (за завданнями вчителів) поза студіями (вдома, в книгозбірні, музеях, на природі тощо), обов'язкової участі дітей в плануванні дидактичного матеріалу та облічуванні наслідків своєї праці..." [13].

Важливим методом, що розвиває думку учня, називали бесіду у формі питання-відповіді. На думку педагогів, така бесіда природня в розвитку дитини й надає роботі жвавості, зацікавлення, захоплює учнів, зводить роль учителя до керування бесідою та розвиває в учня самодіяльність, допитливість, звичку досліджувати та ставити запитання [6].

Шкільною інспекцією відзначалася необхідність для ефективної організації навчальної роботи старшокласників відводити більше часу активнотрудовим методам, уникаючи бесід лекційного характеру [21].

Ще однією формою навчально-виховної роботи, ефективною для розумового виховання старшокласників, було проведення різноманітних екскурсій. У 20-х рр. ХХ ст. вони проводилися майже з кожного предмета. Так, харківський учитель експериментально-трудової школи № 64 при Всеукраїнській науково-дослідній кафедрі педології Н. Яцутін пропонував широко використовувати екскурсійний метод у викладанні історії, проводячи екскурсії "по історичним сховищам для огляду й ознайомлення з пам'ятками стародавньої архітектури, культури, живопису або топографії історичної місцевості, надаючи цим екскурсіям як допоміжне, так і освітнє значення під час вивчення історії". Він зазначав, що екскурсії роблять заняття наочними, живими, плідними, пов'язують матеріал, вивчений у класі, із заняттями під час екскурсій [18]. На думку іншого учителя,

В. Воропай, математичні екскурсії, давали можливість “...практично проробити матеріал, вивчений у школі, зібрати математичний матеріал для годин математики в школі і вивчити щось нове на практичних задачах (замість шкільних моделей і креслення на таблиці та в зошитах)” [4].

Розумовому вихованню старшокласників сприяло широке розгортання бібліотечної справи, що в умовах боротьби за масову грамотність населення та гострого дефіциту на навчальну та художню літературу мало винятково важливе значення для виховання покоління, що підрастає. Книгозбірні та читальні мали стати осередком самоосвіти молоді. Для дітей і підлітків відкрили дитячі філії й відділи в бібліотеках для дорослих, пересувні пункти по всіх семирічних школах того чи іншого району, проводили масову роботу з книгою безпосередньо в школі та в таборах.

Однією з умов реалізації завдань розумового виховання було суттєве збільшення у 20-х рр. мережі позашкільних дитячих закладів, театрів і майданчиків, масове започаткування гуртків і клубів для підлітків. Метою діяльності цих закладів був розвиток здібностей, самостійності, формування світогляду як важливих складових розумового виховання та охоплення працею дітей старшого шкільного віку. Головним завданням роботи клубів у 20–30-х рр. ХХ ст., на думку педагога Є. Мединського, було навчання підлітків самостійно, систематично працювати над питанням, поглиблення їхніх знань, розвиток творчих здібностей і зняття соціального напруження [12]. Кожен гурток розробляв відповідну програму, організовував бесіди та лекції, музеї, виставки, випускав стінгазети, влаштовував дискусії.

Слід зазначити, що гуртки існували різноманітні за змістом і характером діяльності (історичні, математичні, краєзнавчі, музичні тощо), де розвивалися не тільки здібності, формувалися інтереси, а й виховувалась особистість. Так, математичний гурток 7 групи школи ім. М. Коцюбинського у Чернігові був спрямований на практичне ознайомлення з основами математики, географії. Створювалися гуртки поза проходженням шкільних дисциплін, до них належав астрономічний гурток. Більшість гуртків розірвало міжгрупову грань, до них ішли учні будь-якої групи [19]. Учням-старшокласникам – членам математичних гуртків київських шкіл ставилися завдання скласти своєрідний кошторис на утримання майстерні, обрахувати вартість якої-небудь екскурсії, квадратуру й кубатуру помешкань і зробити відповідні розрахунки на одну особу по всіх групах, виготовити плани помешкань і всього будинку, міста тощо. Такі завдання мали тим більшу цінність, що вони не тільки давали певні навички, а й поєднувалися з почуттям відповідальності за точність і правильність обміру, обрахунку, проставлених цін [9]. В окремих школах були спроби зв’язатись тісніше з підприємством шляхом участі учнів саме старших класів у процесі самого виробництва (механічний завод), і навіть там, де потребувалися знання фізики та геометрії, добре виконували ті роботи, для яких потребувалася уже певна кваліфікація. Учні-старшокласники організовували екскурсії, видавали часописи, в яких розглядали задачі, головоломки та робили зіставлення з галузі математики та реального життя. Це викликало інтерес до діяльності, розвивало уяву, привчало мислити в дусі науки та

утворювало в пам'яті учнів численні асоціації, сприяло розвитку творчого розуму й озброювало певною сумою знань. До ролі вчителя висувалися особливі вимоги: вчитель не повинен осажувати своїм авторитетом ініціативи, а цінити активність учнів, повсякчас викликаючи та підтримуючи її в дітей, і водночас учитель не мусить стояти цілком осторонь [2].

Учні хімічного гуртка Уманської трудшколи № 1 поглиблювали знання із хімії, навчалися виробляти найпростіші хімічні приладдя, а ще практично усвідомлювали суть тих хімічних явищ, що погано засвоюються через теоретичне викладання. Крім того, члени гуртка мусили ознайомитися з дослідами, які потім показували в інших клубах, читальнях. Про активність і популярність цієї форми роботи свідчила кількість охочих стати гуртківцями (близько 100 осіб), що змушувало учнів – членів гуртка працювати у дві зміни. Учасники гуртка не обмежувалися лише стінами школи, а виносили свою діяльність і в суспільство, а саме: під час триместрових звітніх вечірок та на шкільних святах перед загальними зборами учнів і батьків проводилися найхарактерніші досліди, спрямовані на ознайомлення з найголовнішими явищами природи та з уживанням деяких сполук у промисловості та військовій техніці [5]. Педагоги Алчевської опорної школи вважали, що єдиним засобом відкриття дороги дослідницьким прагненням старшокласників є введення в шкільний план роботи гурткових занять з природознавства [17, с. 83–84]. На виставках школи Чернігівщини з робіт старших груп продемонстрували цікаві географічні карти, в експонатах з природознавства містилася велика кількість спиртових матеріалів, емальована миска, заселена різними стадіями метаморфози комарів, куточки живої природи [16]. На виставках шкіл м. Вінниця можна було побачити й багато плакатів, схем, діаграм, колекцій і гербаріїв, а також математичні й фізичні вироби. Оригінальною творчістю колективу школи ім. Коцюбинського є “Наочна агітаційна мапа Поділля”. Колектив у цілому розробив комплекс “Повітроплавання”, де є моделі аеропланів і аеростатів [7, с. 65]. Друга трудшкола на виставці подала діаграми і графіки, які були складені за новітніми, а іноді ще не опублікованими, статичними даними (праці з економічної географії та математики). Майже в усіх школах видавалися рукописні журнали, стінні газети. Траплялися й вузькоспеціальні газети, наприклад, газета “Математик” у 2-й школі [11].

Висновки. Таким чином, особливістю форм і методів розумового виховання у 20-х рр. ХХ ст. була практична спрямованість навчального матеріалу, використання трудових, дослідницьких методів, звернення основної уваги на професіоналізацію навчання у старших класах, значно менше використання уроків-повторень і закріплення знань та письмових робіт. Набули значного поширення клубна та гурткова форми роботи, що сприяло розширенню кругозору та самодіяльності учнів, насамперед старших класів.

Список використаної літератури

1. А.К. Конференція вчителів міських шкіл II концентру в Харкові 28–29 лютого 1927 р. / А.К. //Радянська школа. – 1927. – № 5. – С. 69–72.
2. Боровський Б. Математичні гуртки в старшому концентрі трудшколи / Б. Боровський // Шлях освіти. – 1929. – Березень. – С. 85, 94, 96–97.

3. Воейков В.А. Форми роботи за дослідною методою. (З практики вчителя труд. школи) / В.А. Воейков // Радянська школа. – 1929. – № 1. – С. 42–51.
4. Воропай В.С. Математичні екскурсії / В.С. Воропай // Шлях освіти. – 1925. – № 5–6. – С. 96–109.
5. Григорович О. Спроба організації хімічного гуртка при трудшколі (З досвіду Уманської 1-ї трудшколи) / О. Григорович // Радянська освіта. – 1929. – № 7. – С. 69–70.
6. Гук І. Метода питань-відповідей (З досвіду Кременчуцької 1-ої трудшколи) / І. Гук // Радянська освіта. – 1924. – № 8. – С. 37–40.
7. Зіляченко А. Дитяча виставка установ соцвих у м. Вінниці / А. Зіляченко // Радянська освіта. – 1924. – № 3–4. – С. 65–67.
8. Катинський М.В. З досвіду дослідницького методу в природознавстві / М.В. Катинський // Шлях освіти. – 1926. – № 1. – С. 86–92.
9. Костюк Г. З освітньої практики. Математика в нашій трудовій школі (З досвіду київських трудових шкіл за 1923–1924 шк. рік. За даними відчитних виставок наприкінці шкільного року) / Г. Костюк // Радянська освіта. – 1924. – № 9–10. – С. 26–35.
10. Лифенцов А. Опыт работы по Дальтон-плану в группах 2-го концентра Красно-Лучской семилітки / А. Лифенцов // Радянська школа. – 1926. – № 5. – С. 60–67.
11. Люльева Е. Школьно-показательные выставки Полтавских трудшкол весною 1924 г. / Е. Люльева // Шлях освіти. – 1924. – № 9. – С. 143–149.
12. Мединский Е. Энциклопедия внешкольного образования / Е. Мединский. – М., 1923. – С. 113.
13. Парадиський О. Дві конференції / О. Парадиський // Радянська освіта. – 1926. – № 3. – С. 62–65.
14. Полунський І. Харківська школа імені Жовтневої революції / І. Полунський // Шлях освіти. – 1927. – № 10. – С. 127–130.
15. П'ятий губз'їзд робітників освіти Харківщини // Радянська освіта. – 1924. – № 3–4. – С. 119–120.
16. Розанов А. Школи Чернигова на виставках / А. Розанов // Радянська освіта. – 1924. – № 7. – С. 74–76.
17. Ш. Живой уголок Алчевской опорной школы / Ш. // Радянська школа. – 1927. – № 45. – С. 83–85.
18. Яцутин Н.В. Опыт применения экскурсионного метода при преподавании истории / Н.В. Яцутин // Путь просвещения. – 1922. – № 6. – С. 163.
19. Яцутин Н. Школа імені Коцюбинського в м. Чернігові / Н. Яцутин // Радянська школа. – 1926. – № 8. – С. 67–71.
20. Яцутин Н. Досвід праці по Дальтон-плану (З практики Київської досвідної школи) / Н. Яцутин // Радянська школа. – 1926. – № 13–14. – С. 34–40.
21. Державний архів Харківської області, фр. 1964 Золочівський районний виконком, оп. 1, Д. 57. Документи конференції учителів шкіл Золочевского р-на 24 сентября 1927, 25 л.

Яллина В.Л. Организация умственного воспитания старшеклассников в учебно-воспитательном процессе школы в 20-х гг. XX в.

В статье освещаются формы и методы организации умственного воспитания в средних школах Украины в 20-х гг. XX в. Выявлено основные тенденции в организации умственного воспитания в учебной, внешкольной деятельности школьников.

Ключевые слова: умственное воспитание, старшеклассники, формы, методы.

Yallina V. The organization of mental training high school students in the educational process of school in the 20th of XX century

The article examines the basic forms and methods of intellectual upbringing in the senior school at 20th of XX century. Basic tendencies of organization of intellectual upbringing in educational, out-of-school activity are exposed.

Key words: intellectual upbringing, senior pupils, forms, methods.